

**АКАДЕМИК СЕРІК ҚИРАБАЕВ ЖӘНЕ
ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

*(Академик Серік Қирабаевтың 95 жылдық мерейтойына арналған
халықаралық конференция материалдарының жинағы)*

УДК 821.512.122.0
ББК 83.3 (5 Қаз)
А33

**ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған.**

Редакциялық алқа:

ҚР ҰҒА академигі, Қасқабасов С.А. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Қалижанов У.Қ. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА корр-мүшесі Матыжанов К.С. – филол.ғ.д., Орда Г.Ж. – филол.ғ.д. (жауапты редактор), Қалиева А.Қ. – филол.ғ.к.

Жауапты шығарушы:

Сарсенбаева Ж.Б. PhD докторант.

Пікір жазғандар:

Хамраев А.Т., филология ғылымдарының докторы.
Қаныкей Е., филология ғылымдарының кандидаты.

**А 15 Академик Серік Қирабаев және әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелері:
халықаралық конференция материалдары. – Алматы: ӘӨИ, 2022. – 341 б.**

Академик Серік Қирабаевтың 95 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдарының жинағына әр жылдардағы мерейтойында жасалған баяндамалар, мерзімді басылым беттерінде жарияланған мақалалар, лебіздер топтастырылды. 75 жылдықтағы «Академик С.Қирабаев және қазіргі әдеби үрдіс», 80 жылдық мерейтойдағы «Академик Серік Қирабаев және XX ғасырдағы әдебиеттану ғылымы» жинағы, 90 жылдық қарсаңында жазылған мақалалар топтастырылды. 95 жылдығына арналған халықаралық конференцияда жасалған баяндамалар, жарық көрген мақалаларда ғалымның әдебиеттану ғылымына қосқан үлесі жан-жақты сараланды.

Кітап әдебиеттанушы ғалымдар мен PhD докторанттарға, магистранттар мен жоғары оқу орындарының студенттеріне және ұлт әдебиеті мен тарихын білгісі келетін әдебиет сүйер қауымға арналған.

ISBN 978-601-230-100-7

ISBN 978-601-230-100-7

© М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2022

А.БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ С.ҚИРАБАЕВТЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕ

Қазақ әдебиеттануы тарихында ұлағатты ұстаз, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Ғылым академиясының академигі Серік Смайылұлы Қирабаев әдебиеттің барлық саласында, әсіресе сын саласында өнімді еңбек етті, әдеби ортаға да ерте танылды. Орта мектептің жоғары сынып оқушыларына арналған А.Нұрқатов, М.Базарбаев, Б.Сахариєвпен бірге және Қ.Жұмалиєвпен бірігіп жазған «Қазақ әдебиеті» оқулығы, жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінің студенттеріне арналған М.Қаратаев, Т.Нұртазинмен бірге жазған «Қазақ совет әдебиеті» оқулығы елу жылдан астам уақыт бойы бірнеше буын өкілдерінің игілігіне жараған бағалы еңбек болды.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында дайындалған он томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты басылымның ұйымдастырушысы, кеңесшісі, редакциялық бас алқа төрағасы ретінде Серік Қирабаев әдебиетіміздің тарихын жаңаша бағалаудың ғылыми концепциясын белгілеп, құрылымын анықтауда көп еңбек сіңірді, әсіресе оның тікелей жетекшілігімен жарық көрген «Қазақ әдебиеті тарихының» 7, 8, 9-томдары ғылыми қауымның жоғары бағасын алды. Сонымен қатар Ғабиден Мұстафин (1957), Спандияр Көбеев (1958), Сәкен Сейфуллин (1962), Жүсіпбек Аймауытов шығармашылығын (1995) алғаш рет монографиялық көлемде терең зерттеді.

Ш.Құдайбердіұлы, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов т.б. кеңес кезеңінде жазықсыз жапа шеккен Алаш қайраткерлерін ақтаудың материалдарын М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындағаны белгілі. Баламалы сайлау тәртібімен 1988 жылдан бастап Институт директоры болған Серік Қирабаев еліміз тәуелсіздігін алған тұста осы бағыттағы іргелі ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруға ерекше бір ынтамен кірісті, өзі де тың зерттеулер жазды. Рухани жадымыздан өшіру үшін қапасқа түскен Алаш арыстарының шығармалары жиналып, жүйелене бастады, кирилл әрпінде ғылыми жинақ түрінде жарияланды. Ахмет Байтұрсынұлының өмірі мен шығармашылығы жөнінде академик Рәбиға Сыздықтың, Шәкәрім Құдайбердіұлы жөнінде Шәмсиябану Сәтбаеваның, Мағжан Жұмабаев туралы Шериаздан Елеукеновтің, Жүсіпбек Аймауытов жайында Серік Қирабаевтың «Білім» қоғамы арқылы шыққан кітапшалары осы саладағы алғашқы зерттеулер болды.

С.Қирабаевтың «Әдебиетіміздің ақтандақ беттері» (1995), «Кенес кезеңіндегі қазақ әдебиеті» (1998), «Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет» (2001), «Тәуелсіздік рухымен. Зерттеулер, мақалалар, естеліктер» (2002), «Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті» (2011) атты кітаптарында ұлттық әдебиет тарихындағы қайшылықты кезеңдегі әдеби құбылыстар ғылыми тұрғыда сарапталады, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов шығармаларының көркемдік сипаттары қарастырылады.

Алаш қайраткерлері ағартушылық қызметімен, қазақ тілін ғылым тіліне айналуына сіңірген орасан зор қажыр-қайратымен ұлтымыздың қоғамдық санасына үлкен қозғау салды. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойын биыл халықаралық деңгейде, ЮНЕСКО-ның атаулы даталары қатарында атап өту шаралары кең көлемде ұйымдастырылып отыр.

«Әдебиетіміздің ақтандақ беттері» еңбегі – қазақ әдебиеттану ғылымында осы тақырыпқа жазылған бағдарламалық сипаттағы алғашқы еңбектің бірі. Аталған еңбектің «Ахмет Байтұрсынов – тәуелсіздік жыршысы» деген тарауында қазақ әдебиеті тарихында желі боп тартылған ұлттық тәуелсіздік идеясы ХХ ғасырда жаңа сипаттармен толыққаны айтылады [1, 83-94].

Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов ұлт мүддесі жолындағы саяси күрестің бастауында болды, халқымыздың орыс отаршылдығына қарсылық сөзін айта білді. ХХ ғасыр басындағы елдің тәуелсіздігін көксеген ақын-жазушыларға олардың ықпалы зор болғанын С.Қирабаев: «Ахмет пен Міржақыптың қазақ әдебиетіне әсері ақын-жазушылардың Алашордаға қатысуымен өлшенбейді. Олар көтерген ұлттық тәуелсіздік, бодандыққа қарсылық, халықты оқу-ағарту жолына тарту, ұлт мүддесіне адалдық ХХ ғасырдың әдебиетіне түгелдей осы идея арқылы тарады. Мұны біз сол дәуір әдебиет өкілдерінің бәрінен табамыз. Тіпті кезінде Алашорда автономиясы идеясын қолдамаған Сәкеннің өзі халықтық шығармаларымен оларға көп жақын келді» деп [2, 37], Алаш қайраткерлерінің ұлт тәуелсіздігі идеясының тұтас қазақ әдебиетіне ықпалын анық саралайды. «Ахмет пен Міржақыптың шығармаларының идеясы ғана емес, реалистік дәстүрі қазақ әдебиетінің өмір шындығын шынайы бейнелеу мен образ жасаудағы ізденістеріне де мұрындық болды. Реалистік әдебиет дәстүрі қалыптасты» [2, 39] деген ой түйеді.

Ұлттық әдебиетте орыс отаршылдығына қарсы өлеңдер жазылып, ұлттық мүддені жоғары бағалаған ақын-жазушылардың қайраткерлігіне Ахмет Байтұрсынұлының өмірі мен шығармашылығы әсер еткенін пайымдайды. «Бейімбет – «Қазақ» газетін оқып, соның идеясымен суарылып өскен ақын» деген орнықты қорытындыға келеді [2, 39]. Шынында да Ахмет Байтұрсынұлы ұйымдастырып, бас редактор болған «Қазақ» газеті бүкіл қазақ қоғамына рухани сілкініс әкелген болатын.

«ХХ ғасыр басында Ресей жеріндегі әлеуметтік-революциялардың әсерімен Ахмет пен Міржақып демократиялық көзқарасты отаршылдыққа қарсы күреспен жалғастырды. Қазақтың тәуелсіздігін қайта көтерді. ХХ ғасырдың басындағы әдебиет сол тұстағы қазақ қауымының отаршылдық пен

ішкі езгіден титықтаған шарасыз күйін жан-жақты терең суреттеп көрсетті. Ел ішін жайлаған надандықты сынап, елді оқу-білім жолына үгіттеді» [2, 24] деген ой қорытады.

С.Қирабаев «Тәуелсіздік идеясы және «ұлтшылдық» әдебиет» А.Байтұрсынұлын орыс ақыны И.А.Крыловтың аудармашысы деп қарау жеткіліксіз екенін Ахмет мысалдарының стильдік-көркемдік ерекшеліктері арқылы, мысалдың дүниежүзілік тарихынан, Эзоп, Лафонтен, Крыловқа ауысқан сюжеттер мен аударма үлгілерінен алынған нақты мысалдармен көрсетеді [3, 63]. Оқиғаны ұлттық ұғымға сәйкес тың тіркестермен бейнелеп, ұлттық психологияны ашатын А.Байтұрсынұлының мысалдары әрдайым фибрат айтумен тәмамдалады.

Ғалым «Маса» жинағы (1911) арқылы А.Байтұрсынұлының әлеуметтік шындықтың ақыны екенін дәлелдейді. Мұны А.Байтұрсынұлының күрес жолына түсуін оның қайраткерлігі, патша чиновниктерімен қақтығысқа келгені үшін әкесі мен ағасының сотталып жер аударылуы, жазалаушы отрядтың елге жасаған зорлық-зомбылығы, сол дәуірдің тарихи жағдайлары мысалында саралайды. Автор А.Байтұрсынұлының «Жиған-терген» өлеңі түр жағынан ғана емес, мазмұны жағынан да Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңінің үлгісімен жазылғанын мәтіндік салыстыру жасай отырып, дәлелді талдаулармен тұжырымдайды.

«Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет» атты кітабының «Ұлт тәуелсіздігі – әдебиет мұраты» деген алғашқы тарауында ұлттық әдебиетіміздің тарихына, айтулы қаламгерлер мұрасына шолу жасай келіп, Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылығына арнайы тоқталады. Алаш көшбасшыларының еңбектеріне тарихи баға бере келіп, «Ахмет пен Міржақыпқа мен өз басым осы (ағартушылық, демократиялық) дәстүрді ХХ ғасыр басында халқымыздың тәуелсіздігі идеясымен байланыстырған, саяси күреске ұластырған революцияшыл-демократтар ретінде қараймын» деген тұжырымды қорытынды жасайды [3, 12].

Кеңес дәуірі әдебиетін зерттеген және өмірлік тақырыбы Сәкен Сейфуллиннің өмірі мен шығармашылығына арналған монографиясын жазған кезеңде академик С.Қирабаев, өз сөзімен айтқанда, «ол күрескен «ұлтшылдықтың» сырын түсіну үшін» Ахмет, Міржақып, Мағжан шығармаларымен іздеп жүріп танысады [4, 18]. Сондай-ақ оның естеліктерінде Мағжанның өлең-жырларын, әсіресе «Батыр Баян» дастанын жас кезінен жатқа білгені айтылады. Алаш қайраткерлері ресми ақталғанға дейін зерттеуші олардың шығармашылығымен біршама таныс болғаны аңғарылады. С.Қирабаев әрбір әдеби құбылысты мәтіндік тұрғыда мұқият салыстырып, ой елегінен өткізіп барып ғылыми топшылау жасайды, бұл оның әдебиет мәселелерін зерттеудегі байыптылығын танытады.

Туған елінің патша отаршылығынан босап, егеменді ел болуын көксеген, қазақ қоғамының жаңа экономикалық және мәдени даму жолына түсуін ұлттық идеяға айналдырған Ахмет Байтұрсынұлы мен ақталған ақын-жазушыларға арналған ғылыми конференцияларда, атаулы мерейтой

жиындарында жасаған баяндамалар кейін «Әдебиетіміздің ақтандақ беттері» атты кітабына енгенін ғалымның өзі де ескерткен болатын [2, 18].

Қорыта айтқанда Серік Қирабаев қазақ әдебиетін терең зерделеп, кеңес дәуіріндегі ұлттық әдебиеттің қалыптасуына, Алаш қайраткерлерінің шығармашылығы жөнінде әдебиеттану ғылымының терең зерттелуіне зор үлес қосты. Ақтандақтардың қазақ әдебиеті тарихын, «оның бүкіл даму жолын түгел қамтыған күрделі мәселені» зерделеуге, қайта оралған қаламгерлердің мұрасын жариялау, зерттеудің бағытын айқындап берді. Сонымен қатар академик Серік Қирабаев Алаш қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығы зерттеу нысанына алынған көптеген ғылыми зерттеу жұмыстарына жетекшілік жасады, алаштанушы ғалыми мектебін қалыптастырды.

Әдебиеттер

1 Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтандақ беттері. – Алматы: Білім, 1995. – 288 б.

2 Қирабаев С. Тәуелсіздік рухымен. – Астана: Фолиант, 2002. – 504 б.

3 Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 596 б.; Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. – Алматы: Жібек жолы, 2001.

4 Қирабаев С. Кеңес кезеңіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Білім, 1998; Қирабаев С. Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Білім, 2003. – 224 б.

жазылу проблемалары	264
Мухамеджанова А. Академик С.Қирабаев о творчестве Мухтара Мағауина	269

**Академик Серік Қирабаев және әдебиеттану ғылымының
өзекті мәселелері**

Қалижанов У. Серағаң туралы сегіз сөз	274
Әбдіғазизұлы Б. Ұрпақтар ұстазы (Академик Серік Қирабаевтың туғанына 95 жыл)	278
Тортқұлбаева Т.А. Қазақ әдебиетінің майталманы	283
Özdemir Aşur. Türkiye’de eğitim kurumlarında kazak edebiyati öğretimi	285
Ақыш Н. Әдебиеттану ғылымының бетке ұстары еді	291
Орда Г. Серік Қирабаевтың «Ұлт тәуелсіздігі және қазақ әдебиеті» кітабы туралы	294
Мәдібаева Қ., Мұхамеди Қ. Серік Қирабаевтың сегіз том шежіресі	299
Пірәлиева Г. Академик Серік Қирабаев зерттеулеріндегі Әуезов шығармашылығы	309
Рақыш Ж. А.Байтұрсынұлы шығармашылығы С.Қирабаевтың зерттеулерінде	318
Жақан Д. С.Қирабаевтың естеліктері жайында	322
Омарова А. Пересекая междисциплинарные границы	326
Қазтуғанова А. Академик С.Қирабаевтың еңбектеріндегі өнердің алып тұлғалары	336
Жаманбалинов Е. Инновациялық зерттеулер аясындағы С.Қирабаевтың Үмбетәлі туралы ойлары	341